

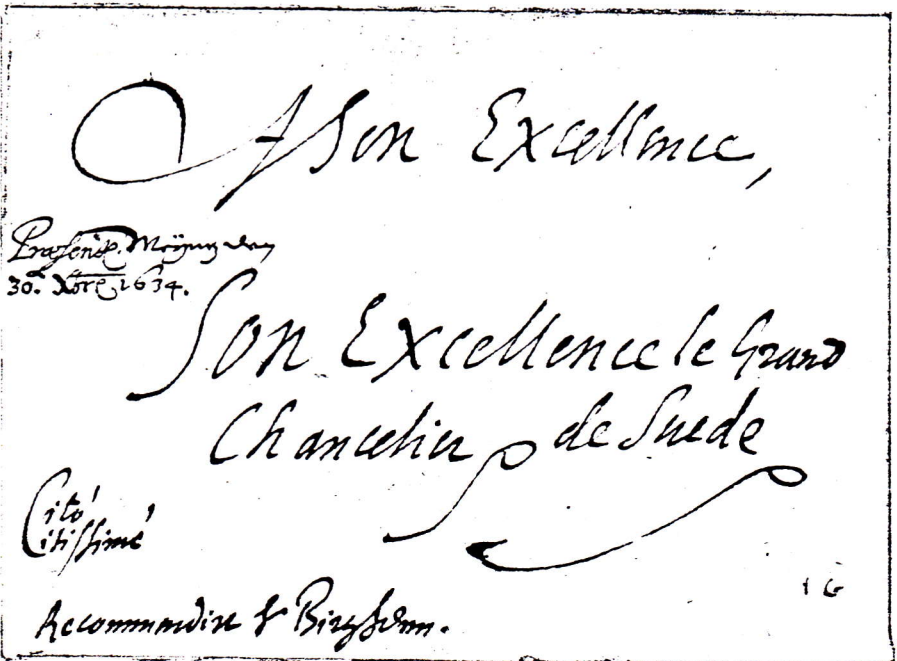

Samman kallande för SSPD, Stockholm med omnejd

Ingvar Larsson, Box 1133, 141 23 HUDDINGE - Tel 08/99 15 00, fax 08/99 36 21

Även detta nummer av SÄLLSKAPS POST behandlar det omfattande ämnet "Postens penningtransporter i äldre tid". Häre göres ett försök att på ett enkelt sätt redovisa våra mynt och sedlar under åren 1636-1873. Huvudämne denna gång är **Öppen och Slutet rekommendation.**

I förra numret efterlystes ett rekommenderat 1600-talsbrev, och från vår förfilateli-specialist Erland Brand har nedanstående brev inkommit. Brevet är sänt 1634 från den svenske postmästaren i Frankfurt am Main Johan von den Birghden, till Excellensen Axel Oxenstierna. Betydelsen av "Recommandire" vid denna tid är under utredning.

Från daler till skrot och korn.

I naturhushållningens forna Sverige var det ont om pengar. Vanligtvis byttes tjänster och lönen bestod oftast av olika naturaförmåner. Kontanta medel måste ändå sändas och det säkraste sättet var att anlita posten.

Det avslöjades dock lätt om ett brev innehöll mynt, ofta av olika storlekar och vikt. Därför drabbades posten tidigt av bedrägeri och rån.

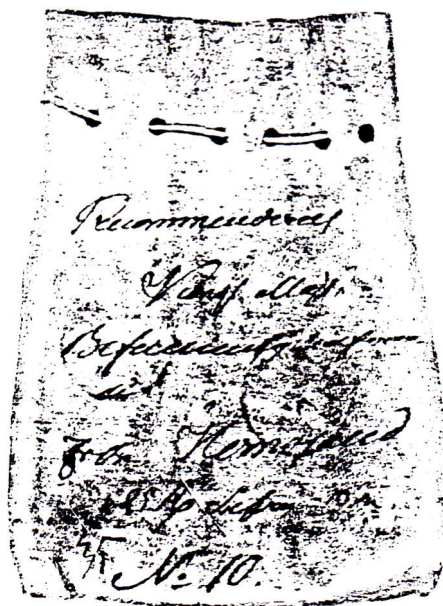
På grund av de många stölderna infördes 1692 förbud mot att sända pengar och andra värdeföremål i vanliga brev. Postmästaren måste se innehållet och rekommendera brevet. För en extra avgift för inlämnaren av 1 öre.

Sverige hade länge ett komplicerat myntsystem med (förutom de exklusiva guldmynten) mynt i silver och koppar, som skiftade i värde på grund av olika mängd av ädel metall. Ibland försvann mynten ur rörelsen då de var mera värda som metall än som mynt.

1644 kom de stora plåtmynten som förbistrade tillvaron för det svenska folket genom sin storlek och tyngd. Ett 10 dalers "silvermynt i koppar" vägde t.ex. nära 20 kilo. Med anledning därav blev Sverige ett av de första länderna i världen som införde sedlar som representativ för mynt.

Enl. kungörelse 1849 bestämdes att, när ett större antal mynt skulle sändas än vad som med säkerhet kunde förvaras i ett brevkuvert, det ålåg avsändaren att anskaffa en påse i brunt skinn. Påsen fästes vid det rekommenderade brevet, på vilket avsändaren bör ha antecknat "en påse medföljer". Vid öppen rekommendation skulle beloppet anges på utsidan, och högsta vikt av sådan påse plus brev var 100 lod eller 1330 gram. Här ses en liten myntpåse (12 cm hög), som innehållit 25 Rdr silvermynt.

Sänd som rekommenderat fribrev från Stockholm till befallningshavande i Hernösand 1876.

DALER

Silvermynt, som från 1534 ända till 1871 förblev så gott som oförändrad till silverhalt och vikt, bildade under hela denna tid betalningsenheten i Sveriges myntsystem. Värdet ändrades dock under åren, då nya tilläggsbeteckningar kom till, såsom 1834: 1 riksdaler specie var lika med $2 \frac{2}{3}$ riksdaler banco eller 4 riksdaler riksgälds.

1855 utbyttes riksdaler riksgälds (rgs) mot riksdaler riksmünt (rmt).

1873 utbyttes riksdaler riksmünt mot kronan.

MARK

Det gick 4 mark på 1 daler. Den präglades i 1,2 och 4 marksmynt.

Från 1534 var marken Sveriges vanligaste växelmynt, men undanträngdes helt av riksdalern och skillingen 1766.

ÖRE

Det gick 8 öre på 1 mark och 32 öre på 1 daler.

I medeltidens Skandinavien var *öre* namnet på en vikt och ett räknemynt, vilka båda delades i 3 örtugar.

Gustav Vasa lät 1522 slå 1-ören i silver, det största i landet slagna myntet, tills dalern myntades 1534. 1776 byttes ören mot skilling banco.

SKILLING BANCO

Det gick 12 runstycken på 1 skilling och 48 skillingar på 1 daler.

1776 byttes ören i silver mot skillingar i koppar.

1855 upphör skillingmyntningen och ören återkommer som växelmynt.

GULDMYNT

1568 präglades GULDGYLLEN i rundmynt och klippingar

1648 präglades GULDDUKATER, små rundmynt värda ca 7 daler st.

1868 präglades GULDKAROLINER, gångbara även utomlands.

1873 präglades inga fler guldmünt, vi fick nöja oss med kronan.

SILVERMYNT se DALER

KOPPARMYNT

infördes av Gustav II Adolf. De första mynten var av kopparplåt och kallades "klippingar"; de klipptes itu och vägdes vid betalning.

1627 präglades runda halvören och ören.

1644 utmyntades de jättelika plåtmynten där 10-dalern vägde 19,7 kilo.

1776 upphörde plåtmynten att vara betalningsmedel i allmänna rörelsen.

Skillingmynten började användas detta år.

SKROT och KORN

Från början var *skrot* beteckningen för en avhuggen bit metall, på den tiden då betalningen erlades med klippta bitar av stora kopparplåtmynt, s.k. klippingar. Senare betydde *skrot* ett mynts bruttovikt.

Korn var beteckningen för myntets nettoinnehåll av ädel metall.

TRANSPORT SEDLAR

Före 1745 användes systemet med *transportsedlar*, ett slags depositionsbevis varpå intygades att en viss namngiven person insatt en viss summa pengar. Detta var en föregångare till öppen rekommendation och 1873 års assurans med uppräknig. Penningtransaktioner av detta slag krävde personlig inställelse på bank eller postkontor. Se exempel på nästa sida. **SEDLAR** "pappersmynt".

1745 började små sedlar att ges ut som användes som betalningsmedel. Högsta valör var 12 daler silvermynt.

1831-1901 utgavs ett stort antal sedlar av olika valör, av slutligen 27 enskilda banker.

FALSKA SEDLAR

Tillverkning av falska sedlar "efterapningar" bestraffades i äldre tider som falskmynteri, d.v.s. med hängning.

Specification.

1 st Bco sedel N° 16142. d. 4 april 1829. — 10. —
4 st Dito — av 12 skilling — 1. —
2 st Riksedl. N° 77954. d. 17 Jani 1827. — 10. —
4 st Dito N° 61708. d. 19 Jani 1826. — 10. —
1 st Dito N° 2228. — d. 13 Jani 1827. — 10. —
4 st Dito N° 71715. d. 31 Jani 1828. — 10. —
Summa 40 Rdr 26 32
Summa 37 32

Specifikation över innehållet i ett öppet rekommenderat brev 6 aug. 1829, som visar att sedlar över 5 riksdalers värde angavs med nr och tryckdatum. Sedlar under 5 rdr, endast med antal och summa:

1 st: Bco sedel No 16142. d. 4 april 1829	10:-
4 st Dito av 12 skilling	1:-
Därunder 4 sedlar riksdaler riksgäld á 10:-	40:-
Då riksgäld var värd endast 2/3 av banco, blev värdet	26:32
Summa	37:32

Höghälborne Hr Baron och Landshöfdingen Petter
Scheffer behagade behaga till Lient förskallam
skick^{te} Claes Henric Edman, de för arbet^{te} skick^{te}
behagade Skick^{te} Skick^{te} Skick^{te} Skick^{te}
Lient, för god og iiffig behagning uti nämnde
Johann 3: 10 Octob: 1720.

2220:- Lant^{te}

N. Schönberg.

Transportens på Värdep
skick^{te} Claes Henric Edman.

Ex originali vidi

L. Thornelius
Supr. Int. Reg. stratus

4CTaar

Transportedel avsend den 10 okt. 1720, och av innehället framgår att "Högwälborne Hr Baron och Landshöfdingen Petter Scheffer behagade betahla till Claes Henric Edman 2220:- riksdaler silvermynt..."

Enligt reglerna skulle postmästaren efter kontroll av det inlämnade beloppet, underteckna sedeln med sitt namn. För säkerhets skull har skrivits "Transporteras på Värdepost" till Claes Henric Edman.

Meningen med denna sedel var att de kontanta medlen ej sändes med posten, rånriskan var för stor, utan pengarna togs om hand av en statlig tjänsteman som landshövdingen utsett. På sedeln skrevs "Ex originali vidi" vilket betydde "Jag har tagit del av och godkänt innehåller".

L. Thornelius Supr. Int. Reg. stratus

Öppen och slutna rekommendation

Detaljerade föreskrifter angående *Öppen rekommendation* vid försändning av vissa medel utfärdades i Kungl. Brev 6 okt 1824.

Det gällde närmast pengar från ränterierna. Sedlarna skulle jämte förteckning lämnas till postmästaren, som hade att kontrollera beloppet tillsammans med en av landshövdingen utsedd person.

De skulle båda i förteckningen bestyrka avlämnandet och uppräknandet. Sedelbuntarna inlades i kuvert, som förseglades med ränteriets sigill. Sedan följde den sedvanliga behandlingen inom postverket: omsnörning med gott segelgarn i dubbelt kors och försegling med postkontorets sigill. I väntan på att posten skulle avgå, förvarades dessa penningpaket i för postkontoret anskaffade järnkistor. Nycklarna innehades av postmästaren och lanträntmästaren.

"För vinning av ersättning" vid brevets förlust, skulle avsändaren uppräta en förteckning där sedlar över 5 riksdalers värde, dess storlek, nummer och data anges. De mindre sedlarna endast till antal och summa.

I en kunglig förordning 1849 skiljes för första gången på *Öppen* och *Slutna* rekommendation. Förutom vanlig befodringsavgift och rekavgift infördes en särskild assurancesavgift. Detta kan förklaras av att rekavgiften var en god sportlerinkomst för postmästarna, som man vid denna tid inte var beredd att helt dra in.

Rekavgiften som i sin helhet betalades av avsändaren uppgick till 12 skilling bco för slutna rekommendation och 16 skilling bco för öppna. Den tillkommande assurancesavgiften var 1 skilling för var 100 riksdaler som inneslöts i brevet.

Under perioden 1850-1864 fick posten in 787.000 riksdaler banco i assurancesavgifter. Postens förluster efter avdrag för återvunna medel var under samma tid 180.000.

För att uppmuntra folk att sända mindre belopp (upp till 100 rdr bco) i slutna rek i stället för i vanliga brev, sänkte man 1866 avgiften för dessa rek från 35 öre till 24 öre.

Detta gjorde emellertid inte avsedd verkan bl a därför att reklamanterna måste styrka sina ersättningsanspråk genom edgång inför rätta.

Detta omständiga förfarande upphörde 1871 då ersättning för förkommet rekommenderat brev utan hänsyn till det verkliga värdet betalades med 50 riksdaler riksmünt.

På 1850-talet började man sända pengar med de talrika ångbåtarna som kunde ta emot tunga kassakistor och som var säkrare än de mer rånutsatta landsvägstransporterna. Postportot ansågs för dyrt för tunga försändelser.

Kungl. Maj:t förordnade 1850, att avgiften för bevis över inlämnade rekommenderade brev och lösen för sådana brevs utlämnande från postanstalt, skulle indragas till postkassan (1 öre som hittills gått till postmästaren).

Nu bestämdes, att tryckta blanketter till sådana bevis skulle anskaffas genom postens försorg. Blanketterna skulle vara av olika beskaffenhet *för slutna och för öppna rekbrev*.

Från och med den 1 april 1850 fick inlämningsbevis angående rekommenderad försändelse utfärdas endast på sådan blankett. Samma år den 12 juli anskaffades särskilda blanketter till inlämningsbevis för rekommenderade fribrev.

Det förklarades också att fribrevsberättigade ämbetsmyndigheter och tjänstemän var berättigade att vid behov på postkontor inlämna öppna rek, vilka skulle uttagas från *samma* postkontor. Ansvarigheten blev densamma som för andra rekommenderade försändelser.

Generalpoststyrelsen hade tidigare gjort gällande, att postverket mottog endast sådana öppna rekommenderade försändelser, som skulle befordras med post till annan ort. Om postmästare mottog "lokala ass" och lämnade inlämningsbevis för sådan försändelse, hade beviset ingen officiell egenskap och postverket hade i detta fall inte någon ansvarsskyldighet.

1873 talade man inte längre om öppen rekommendation av brev, utan assurans med uppräknig. Beträffande sigillering fordrades för vanliga rek endast ett lacksigill, medan assurerad försändelse som uppräknats skulle tillslutas med fem sigill, tre av postkontoret och två av avsändaren. All lackförsegling av rekbrev utan pengar eller värdesaker slopades 1881.

Under åren 1850-1864 ökade den kommersiella aktiviteten i landet. Assbeloppen steg under perioden från 178 till 273 miljoner rdr bco. (1875 uppgick assbeloppen till 563 milj kr och 1901 till 1.251 milj kr). Under ovanstående period, 1850-64, kunde *bankerna* inte hjälpa dem som behövde överföra pengar till andra orter. Det fanns endast bankkontor på 25 orter i landet (endast 1 kontor i norrland), medan posten hade c:a 125. Man kunde inte heller umgås med bankkontoren per post, penningtransaktioner krävde alltid personlig inställelse.

Ett bedrägeri med oväntad upplösning.

Under 1600-talet var det många som sände pengar och värdesaker utan att rekommendera breven, kanske därför att de inte kände till förfaringsättet eller för att de helt enkelt litade helt på posten.

Tyvärr var det inte ovanligt att brev som särbehandlades med rekommendation ändå kom bort. Någon kvittering förekom vanligtvis inte varken vid inlämning eller utlämning av rek.

Ett ärende angående ett förkommet brev som *inte* var rekommenderat ger oss en viss inblick i de postala förhållandena vid denna tid.

Den 23 september 1683 hade borgmästare Printz i Västerås sänt ett brev till borgmästare Martin Bunge i Stockholm. Det innehöll en assignation (anvisning om utbetalning) på riksbanken av 1680 daler kopparmynt. Bunge uppmanades i brevet att ta ut pengarna i plåtmynt från banken och överlämna dem till Amiralitetet (se Transportsedlar).

Denna transaktion måste enligt gällande regler genomföras av ett personligt ombud för Printz. Bunge visste inte att brevet skulle komma. Därför efterfrågade han det inte heller.

I stället inställde sig en oärlig person på postkontoret och begärde att få ut brevet. Han hade blivit medveten om dess existens och om att det inte var avhämtat, genom att studera den uthängda förteckningen över ej efterfrågade brev (den överblivna kartan).

Inte förrän Printz skrev till Bunge på nytt och undrade varför ärendet inte blivit utfört, började denna forska i saken. Efter att ha kontaktat åkare som brukade åta sig forsling av plåtmynt till och från riksbanken (här gällde det tonvis), kom han fram till att den brottslige var en tidigare hos honom anställd person. Huvudparten av pengarna kom tillrätta.

Eftersom de stora mynten var så i ögonfallande och svåra att transportera hade kopparmyntens goda egenskaper att de var lättare att spåra än sedlar.

SPORTLER (fr. lat. *sportula*, gåva) laglig ersättning som tjänsteman (särskilt förr) uppbar för privatuppdrag i tjänsten.

Allt från 1636 utgjorde s. en väsentlig del av postmästarens löneförmåner. De omfattade avgifter för -mottagande av brev före och efter fastställda öppettider, -mottagande och utlämnande av rekommenderade brev, -beställning av brev till landsbygden.

Från ca 1750 även avisering av ankomna paket, samt provision på tidningsprenumerationer. Sportler avvecklades succesivt efter 1849.